

РОЗДІЛ 3 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 324-051(438)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.6>

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ)

CURRENT STATE OF SCIENTIFIC STUDY OF ELECTORAL-GEOGRAPHICAL PROCESSES IN CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES (ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF POLAND)

Беликанич В.В.,*старший викладач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
Українсько-угорського навчально-наукового інституту Ужгородського національного університету*

У статті автор здійснив спробу аналізу сучасного стану наукових досліджень у Республіці Польщі, які проводяться у напрямку вивчення електорально-географічних процесів як у країнах Центральної Європи загалом, так і в країні зокрема. Проаналізовано особливості гомогенного національного та конфесійного складу населення, розкрито питання становлення та розвитку партійної системи, формування сучасної адміністративно-територіальної моделі управління. Вказано, що саме ці чинники є визначальними у формуванні електорально-географічних процесів у Республіці Польщі, і відповідно є об'єктом наукового аналізу та досліджень, насамперед з боку польських політологів, географів, соціологів, міжнародників. Зазначено, що розвиток електоральної географії як розділу політичної географії у Республіці Польщі почався з 1989 р. паралельно з глобальними демократичними процесами у польському суспільстві та першими вільними виборами. Здійснено короткий огляд головних напрямів досліджень у галузі політичної та електоральної географії Республіки Польщі (починаючи з 1990-х років) таких науковців як Маріуш Ковальський, Томаш Зарицький, Лех Гайдукевич, Радослав Лінковський, Ігор Кавецький, Александра Ласон, Андрей Торой. Визначено, що сферою їхніх наукових інтересів виступають актуальні проблеми електоральної географії (зокрема, просторова диференціація електоральної поведінки та голосування, виборчий простір, виборчий контекст, географічне районування міських та сільських виборчих зон, чинники впливу на електоральний процес) Республіки Польщі. Звернена увага на дослідження регіональних електоральних процесів у таких містах та їх агломераціях як Краків та Щецін. Наголошено на важливості вивчення електоральних трансформацій в Республіці Польща в контексті вдосконалення виборчого законодавства та процесів на території України.

Ключові слова: електоральна географія, електоральна поведінка, електоральні процеси, регіон, Республіка Польща.

In the article, the author made an attempt to analyze the current state of scientific research in the Republic of Poland, which is conducted in the direction of the study of electoral and geographical processes both in the countries of Central Europe in general and in the country in particular. The peculiarities of the homogeneous national and confessional composition of the population are analyzed, the issue of the formation and development of the party system and the formation of a modern administrative-territorial management model are revealed. It is indicated that these factors are decisive in the formation of electoral and geographical processes in the Republic of Poland, and accordingly are the object of scientific analysis and research, primarily by Polish political scientists, geographers, sociologists, and internationalists. It is noted that the development of electoral geography as a branch of political geography in the Republic of Poland began in 1989 in parallel with democratic processes in Polish society and the first free elections. A brief overview of the main directions of research in the field of electoral geography of the Republic of Poland was made. The article outlines the scientific developments in this issue of such scientists as: Mariusz Kowalski, Tomasz Zarytskyi, Lech Hajdukevych, Radoslav Linkovskiy, Ihor Kavetskiy, Alexandra Lason, Andrey Toroi. It was determined that the field of their scientific interests are such actual problems of electoral geography of Poland, as: spatial differentiation of electoral behavior and voting, electoral space, electoral context, geographical zoning of urban and rural electoral zones, factors influencing the electoral process. Attention is paid to the study of regional electoral processes in such cities and their agglomerations as Krakow and Szczecin. The study emphasize the importance of studying electoral transformations in the Republic of Poland in the context of improving electoral legislation and processes in Ukraine.

Key words: electoral geography, electoral behavior, electoral processes, region, Republic of Poland.

Постановка проблеми. Електорально-географічні процеси у країнах Центральної та Східної Європи є об'єктом дослідження науковців впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Першими почали використовувати статистичний та соціологічний підходи в електоральній географії починаючи з 60-х років ХХ століття вчені зі США. Праці ж європейських вчених характеризують

валися більшою «географічністю», тобто просторовим підходом.

Республіка Польща є найбільшою з країн Центральної Європи за територією та чисельним складом населення. Це зумовлює і відповідну увагу до проблеми аналізу та узагальнення основних напрямків та методів дослідження електорально-географічних процесів як на загальнонаціональному, так і на регіональних рівнях, які проводяться у країні починаючи з 1990-х рр. по сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття теми даної статті, а саме аналіз досліджень польських науковців у такому розділі політичної географії, як електоральна географія, власне і становить основну частину нашого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою статті є спроба аналізу сучасного стану вивчення електорально-географічних процесів у Республіці Польща. Відповідно, у межах даної мети акцентується увага на тому, що визначальний вплив на електорально-географічні процеси у Республіці Польща, зокрема, мають політична система країни, особливості її адміністративно-територіального управління, національна та конфесійна приналежність громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно Національного перепису населення Республіки Польщі, проведеного в 2011 р., за національною ознакою поляки склали абсолютну більшість населення країни, а саме 36 млн 522 тис. осіб з 38 млн 511 тис. осіб, або 94,83% від загального складу населення [10, с. 29]. Станом на 2020 р. чисельність населення Республіки Польща складала 38 млн 265 тис. осіб. За конфесійною приналежністю 87% населення держави є римо-католиками [9]. Слід зазначити, що у квітні-вересні 2021 р. був проведений останній загальнонаціональний перепис населення у Республіці Польщі, статистичні дані якого наразі обробляються. Отже, Республіка Польща відрізняється від інших країн Центральної Європи (передусім, Угорщини, Румунії, Словаччини) високою гомогенністю населення за етнічним та конфесійним показниками.

Однією з головних особливостей сучасних електорально-географічних процесів у країнах Центральної Європи є наявність у тій чи іншій країні значної частини представників національних меншин. Це зумовлює, зокрема, і відповідні напрями у наукових дослідженнях, які орієнтуються на етнічну специфіку того чи іншого регіону. У багатьох країнах Центральної та Східної Європи, що відрізняються багатонаціональним складом населення, вельми поширеним виявляється феномен етнічного голосування, тобто, коли волевиявлення окремого індивіда залежить від інтересу етносу до якого він належить, так звана традиція голосувати «за своїх» [1, с. 24]. Найбільш

яскравим прикладом є голосування угорської меншини, що особливо помітно на політичній сцені Румунії та Словаччини. У Румунії та Словаччині угорські партії грають найпомітнішу роль в політичному житті. Результати голосування за ці партії практично відповідають частці угорців в населенні даних країн [1, с. 25].

Характеристика партійної системи та адміністративно-територіального управління. Республіка Польща є унітарною державою, яка поділена на 16 воєводств. Вищий законодавчий орган – двопалатний парламент: Сейм (нижня палата), Сенат (верхня палата). За формою правління Польща – напівпрезидентська республіка. Напівпрезидентська республіка разом з пропорційною виборчою системою створюють сприятливе інституційне середовище для розвитку політичних партій.

Закон, яким регулюються вибори до найвищого представницького органу Польщі, змінювався декілька разів. Незмінною залишалась сутність електоральної формули – пропорційний розподіл депутатських мандатів. Вибори до Сейму в Польщі регулює закон «Про вибори до Сейму Республіки Польща і Сенату Республіки Польща» від 12 квітня 2001 року. Сейм обирають прямим рівним загальним таємним голосуванням у багатомандатних округах за пропорційним принципом із преференційним голосуванням, що дозволяє виборцю (за бажанням) вказати на кандидата, який у разі подолання партією виборчого бар'єра здобуває першочергове право на мандат. Територія Польщі поділена на 41 виборчий округ, від яких і обираються депутати. Округи є багатомандатними, тобто від кожного обирається визначена законом кількість депутатів від 9 до 14 [2, с. 121–123].

Є. Гайданка та Ю. Остапеч виокремлюють такі етапи у розвитку партійної системи Республіки Польщі:

1 етап (1989–1991 рр.) – етап початкової багатопартійності, який пов'язаний з функціонуванням так званого «Контрактного парламенту». Відбувається законодавче закріплення правил створення та функціонування політичних партій. Утворюються нові партії, що представляють весь ідеологічний спектр.

2 етап (1991–1993 рр.) – етап функціонування багатопартійної системи поляризованого плюралізму, що характеризується значним рівнем фрагментації, присутністю на обох ідеологічних полюсах сильних партій, що призводить до неможливості застосування консенсусного механізму прийняття рішень.

3 етап (1993–2005 рр.) – становлення системи поміркованого плюралізму з двоблоковою конкуренцією, яка пролягла по осі праві-ліві. Введення для проходження до Сейму 5% бар'єру для політичних партій та 8% – для виборчих блоків.

4 етап (2005 р. – донині) – етап утвердження системи поміркованого плюралізму (у двоблоковому вимірі), коли за завоювання більшості у парламенті борються потужні ліво та правочентристські блоки [2, с. 124].

Політичний географ Р. Туровський відзначає, що процес переходу до демократії в посткомуністичних країнах (у даному випадку країнах Центральної Європи – В. Б.) включає електоральний транзит – розвиток інституту демократичних виборів, пов'язаний з формуванням багатопартійних систем. Процеси електорального транзиту представляють величезний інтерес для електоральної географії, оскільки дозволяють встановити географічні закономірності та визначити, як і наскільки вони відповідають тим закономірностям, які характерні для розвинених демократій Заходу. Сегментація, що спостерігається нині у посткомуністичних суспільствах визначається як за географічними (регіональні розломи), так і за соціокультурними (соціальні та етноконфесійні стратифікації) параметрами.

Політичні процеси у Республіці Польщі у регіональному вимірі характеризувалися на початку 1990-х років, зокрема, проведенням адміністративної реформи. Специфікою Польщі було також те, що на відміну від інших країн Центральної Європи, які перейшли від трирівневої системи адміністративного управління до дворівневої, у ній, навпаки, відбувся перехід від дворівневої до трирівневої системи «воєводство – повіт – гміна».

У 1990 р. було створено Комісію в справах адміністративної реформи, яка розробила її концепцію та підготувала пропозиції щодо зміни адміністративно-територіального устрою з урахуванням величини території, кількості населення, історичного досвіду й традицій самоврядування. Пропонувались моделі територіальної реорганізації: визначалися кількість регіонів, їх конституційний статус, статус субрегіональних органів влади.

Адміністративно-територіальні зміни були прискорені у 1997 р. після чергових парламентських виборів, коли був визначений новий поділ Республіки Польщі, який набув чинності 1 січня 1999 р. Згідно з ним територія країни поділялася на 16 воєводств, 308 сільських та 65 міських повітів та 2489 гмін [3, с. 222].

Наукові дослідження електорально-географічних процесів. Питання політичної та електоральної географії у Республіці Польщі стали об'єктом активних наукових досліджень з початку 1990-х рр., а саме з розпадом Варшавського блоку, до якого входили соціалістичні країни Центральної Європи під керівництвом Радянського Союзу.

Впродовж 1990-х рр. у Польщі з'явилося багато наукових монографій, публікацій, аналітичних звітів на тему електоральної географії, велика увага в яких також приділялася і вивченню електорально-географічних процесів.

Однією з перших ґрунтовних монографій, присвячених електорально-географічним процесам у Польщі починаючи з кінця 1980-х років, стала праця політичного географа, дослідника історичної географії та географії населення з Інституту географії та просторової організації Польської Академії наук Маріуша Ковальського (пол. – Mariusz Kowalski) «Виборча географія Польщі – просторова диференціація електоральної поведінки поляків у 1989–1998 рр.». Автор зробив ґрунтовний аналіз усіх президентських та парламентських виборів, конституційного референдуму 1997 р., які проходили в країні впродовж десятиріччя.

М. Ковальський вказує, що становлення електоральної географії як розділу політичної географії майже не мало можливості для розвитку в період після завершення Другої світової війни у Республіці Польщі. Однією з причин була неможливість проведення справжніх виборів та існування загальних догм та «ідеологічної єдності» у соціалістичному суспільстві. Сприятливі умови для розвитку електоральної географії з'явилися лише після 1989 р. із формуванням демократичної системи та проведення перших демократичних виборів [6, с. 132].

Ґрунтовно вивчає електоральні процеси у країнах Центральної Європи загалом, зокрема і Польщі, Томаш Зарицький (пол. – Tomasz Zarycki) з Інституту соціальних досліджень Варшавського університету. Так, у монографії «Новий суспільно-політичний простір Польщі», автор поставив за мету дослідження «нового соціально-політичного простору Польщі», який він розумів як новий простір та електоральні зміни у житті Польщі після 1989 року. Самю цю дату Т. Зарицький вважає початком детального наукового вивчення структури просторової диференціації політичної поведінки громадян Польщі [11, с. 7].

Дослідницький звіт Т. Зарицького «Нова електоральна географія Центральної Європи» був підготовлений на замовлення Інституту Відкритого Суспільства (м. Будапешт) у 1999 р. Звіт присвячений питанню аналізу головних тенденцій наукових досліджень у сфері політичної та електоральної географії у центральноєвропейських країнах, а саме у країнах Вишеграду (Чеській Республіці, Угорщині, Республіці Польщі та Словаччині), а також у Литві та Україні. Аналіз політико-географічних процесів у Польщі Т. Зарицький проводив на основі президентських виборів 1995 р. та парламентських виборів 1997 р. Автор вказує, що на той час політична система Польщі вже була добре структурованою у географічному вимірі [14, с. 24].

У монографії Т. Зарицького «Регіон як контекст політичної поведінки» говориться про роль регіону у широкому його значенні на формування політичної поведінки, зокрема електоральної. Передусім йдеться про теоретичний аспект

даного питання, де автор посилається на поняття «контекст» та дає його визначення, відомі в різних наукових школах політичної географії. Дана монографія також включає широке емпіричне дослідження двох польських історичних регіонів із різним «політичним кліматом» – це Мала Польща (колишня Галичина) та Західні і Північні території, які розглядаються Т. Зарицьким у різних контекстах політичної поведінки.

Т. Зарицький спробував показати, як концепція «контексту» може бути корисною для пояснення просторових відмінностей у електоральній поведінці та поведінці громадян при голосуванні, та які можуть бути відмінності у визначенні самого поняття «контексту». Автор аналізує попередні дослідження, які були присвячені інтерпретації регіональної диференціації електоральних уподобань, показує формування сучасної політичної карти Польщі з огляду на історичне минуле країни, зміни її кордонів [12, с. 8].

Стаття Т. Зарицького «Виборча географія Польщі: між стабільними просторовими структурами та їх мінливими інтерпретаціями» присвячена аналізу закономірностей та змін у галузі електоральної географії Польщі, які відбувалися впродовж 2005–2007 рр. Саме в ці роки, як зазначає Т. Зарицький, відбулася трансформація політичної сцени країни, що вплинуло на структуру електоральних процесів та способи їх інтерпретації [13, с. 107].

Значна увага у дослідженнях регіональних електорально-географічних процесів у Польщі приділена таким містам як Варшава, Краків, Щецин, Тарнобжег, Люблін та ін.

Наприклад, ґрунтовні дослідження електорально-географічних процесів присвячені Краківу. Краків – адміністративний центр Малопольського воєводства, є другим містом після Варшави за кількістю жителів, а його населення разом з агломерацією нараховує 1,5 млн осіб.

Лех Гайдукевич (пол. – Lech Haydukiewicz) з Педагогічного університету Кракова аналізує електоральні уподобання жителів Малопольського воєводства за результатами виборів до Сейму (нижньої палати польського парламенту) у 1993–2007 рр. Результати виборів аналізуються на основі обраних соціально-економічних характеристик, для того щоб показати потенційні політичні тенденції, які можуть закріпитися в майбутніх електоральних циклах у Малопольському воєводстві [4, с. 96].

Польський науковець Радослав Лінковський (пол. – Radosław Linkowski) з Ягеллонського університету Кракова звертає увагу на дослідження регіональних електорально-географічних процесів на прикладі міста Кракова та його околиць (гмін) за період 1993–2011 рр. Автор аналізує результати парламентських виборів до Сейму Рес-

публіки Польщі у розрізі Краківського столичного регіону за вказаний період.

Р. Лінковський виокремлює чотири географічні зони Краківського столичного регіону і приходять до висновку, що вони стали дуже подібними одна на одну з точки зору електоральної поведінки з 1993 р. по 2011 р. Відзначена значна конвергенція між політичними уподобаннями міських та сільських зон агломерації за цей час [8, с. 76].

Ігор Кавецький (пол. – Igor Kavetsky) зі Щецинського університету розглядає питання електоральної географії Щецина як одного з найбільших польських міст на кордоні з Німеччиною. І. Кавецький аналізує виборчий простір Щецина в контексті зіставлення багаторічних результатів волевиявлень, досліджує просторову диференціацію електоральної поведінки його жителів. Автор аналізує результати референдуму про вступ до Європейського Союзу та виборів до європейського парламенту виборців Щецина [5, с. 98].

Електорально-географічні процеси у ході виборів до польського парламенту у 2015 р. стали об'єктом уваги Александри Ласон (пол. – Aleksandra Lasoń) та Андрея Тороя (пол. – Andrzej Toró). Загалом було проаналізовано просторову варіацію результатів голосування у 380 регіонах Польщі. Був зрозумілий висновок, що традиційні на той час соціально-економічні, культурні та географічні фактори, такі як економічна діяльність, історична спадщина (постросійський Схід проти постнімецького Заходу) та економічні дихотомії (міста проти сіл) пояснювали більшість електорально-географічних варіацій для більшості регіонів. Але вони, на їх думку, вже стали не підходящими детермінантами для підтримки нових партій, особливо правих популістів, які значно наростили свою політичну вагу [7, с. 199].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Електоральна географія у Польщі знаходиться у постійному розвитку та пошуку нових напрямів досліджень у контексті західної парадигми політичної географії, аналізі поточних електоральних циклів, опрацювання статистичних даних, прогнозування майбутніх особливостей електоральної поведінки виборців. Глибоко аналізуються і регіональні електоральні аспекти, які з огляду на складне історичне минуле країни, велику територію (протиставлення Сходу та Заходу країни) та кількість населення (протиставлення містян та сільських жителів) є досить складними та потребують залучення різних методів досліджень. З огляду на тісну історичну, культурну, мовну, географічну близькість Республіки Польщі та України, досвід та методи вивчення електорально-географічних процесів польськими науковцями становлять значний інтерес для українських політичних географів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лихач Ю. Електоральна поведінка етнічних меншин в посткомуністичних країнах Центральної і Східної Європи та СНД. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2010. № 3 (7). С. 23–29.
2. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: Монографія / Серія «*Studia Regionalistica*» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ПП Данило С.І., 2014. 256 с.
3. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: Навчальний посібник / Упоряд. М. Лендьел. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
4. Haydukiewicz L. Electoral geography as a new mean of analyzing social change : Krakow city and Małopolskie voivodship case study. *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*. 2011. No 15. Toruń: Nicolaus Copernicus University Press. P. 95–115.
5. Kavetsky I. Zróżnicowanie przestrzenne zachowań wyborczych mieszkańców Szczecina w kontekście integracji europejskiej. In: Dutkowski, M. and Jurek, J. editors, *Struktura przestrzenna i problemy rozwoju Szczecina w okresie transformacji*. Szczecin: Oficyna In Plus, 2005. S. 98–103.
6. Kowalski M. Geografia wyborcza Polski – przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989–1998. In: *Geopolitical Studies*, Warsaw: Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences. Vol. 7. 2000. S. 3–137.
7. Lasoń A., Torój A. Anti-liberal, Anti-Establishment or Constituency-driven? Spatial econometric analysis of Polish Parliamentary election results in 2015. *European Spatial Research Policy*. 2019. Volume 26. Number 2. P. 199–236.
8. Linkowski R. Electoral behaviour in the Kraków metropolitan area in the years 1993–2011. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*. 2017. No. 35. Toruń: Nicolaus Copernicus University Press. P. 65–79.
9. Polska. Ludność: sytuacja demograficzna, języki, wyznania. 2022. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-56_pl (дата звернення: 20.01.2022).
10. Struktura narodowo-etniczna językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Główny Urząd Statystyczny. Warszawa, 2015. 256 s.
11. Zarycki T. Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski. In: *Studia regionalne i lokalne*. 1997. Vol. 23 (56). Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, 1997. 237 s.
12. Zarycki T. Region jako kontekst zachowań politycznych. Warszawa: Wydawnictwo naukowe "Scholar". 2002. 195 s.
13. Zarycki T. The electoral geography of Poland: between stable spatial structures and their changing interpretations. *Erdkunde*. April – June 2015. Vol. 69. No. 2. P. 107–124.
14. Zarycki T. The New Electoral Geography of Central Europe. Publisher: Open Society Institute, Virtus. 1999. 84 p.